

Г. М. Канцавая

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

ЗАХАВАННЕ ГАВОРАЧЫМ ПРАВІЛ МАЎЛЕНЧЫХ ПАВОДЗІН ЯК УМОВА ПАСПЯХОВАГА КАМУНІКАТЫЎНАГА АКТА

В. фон Гумбальд разглядаў мову ў шырокім антрапалагічным кантэксте і першым прыйшоў да высновы, што не што іншае, як мова, здольная разгадаць тайну чалавека і нацыянальнай самабытнасці народаў. Вучоны вызначаў мову як «народны дух», як «быццё народа». Мова – гэта «свет, які ляжыць паміж светам знешніх з’яў і ўнутраным светам чалавека», «межы мовы нацыі» неабходна атаясамліваць з межамі светапогляду асобы [1]. Пазней гэтыя ідэі развіваў і М. Хайдэгер: «Маўленне ёсць адзін з відаў чалавечай дзейнасці – мы існуем перш за ўсё ў мове і пры мове ... дар маўлення ёсць адрознівальная ўласцівасць чалавека, якая толькі і робіць яго чалавекам...». Ён называе мову першасутнасцю, «домам быцця» чалавека, бо мова не толькі адлюстроўвае, але і стварае тую рэальнасць, у якой жыве чалавек» [2, с. 78].

Агульнанацыянальныя нормы маўленчых паводзін чалавека наглядна адлюстраваны ў прымаўках і прыказках беларускага народа.

У працэсе камунікацыі гаворачы і слухач выконваюць спецыфічныя камунікатыўныя ролі. Пры гэтым асноўная функцыя гаворачага – арганізаваць камунікатыўны акт і ясна, дакладна выражаць свае думкі. Галоўная задача слухача – быць гатовым да маўленчага ўзаемадзеяння, слухаць, разумець субяседніка і праяўляць зваротную сувязь.

Прыказкі і прымаўкі рэкамендуюць гаворачаму быць добрабычлівым у адносінах да субяседніка. Яны прадпісваюць такую пабудову маўленчых дзеянняў, якія б не перашкаджалі паспяховаму працяканню камунікатыўнага акта і не шкодзілі слухачу [3; 4]. З гэтай мэтай гаворачаму рэкамендуецца асцярожна абыходзіцца са словамі і выразамі, каб не пакрыўдзіць слухача і не пашкодзіць самому сабе. Таму першае правіла гаворыць: «Не шкодзь словам». Сказанае ёсць аднакратны акт, які не дапускае пераробак. Перш чым выказацца, гаворачаму прадпісваецца правесці разумовую працу над фразай, зрабіць апрацоўку думак ва ўнутраным маўленні і адабраць сярод іх найбольш эфектыўныя. Улічваючы такую ўласцівасць вуснага слова, як незваротнасць, гаворачаму неабходна быць вельмі асцярожным: *Са свайго языка спусціш – на чужым не зловіш; Слова як птушка: выпусціў – не вернеш; Слова не пірог – не выкінеш за парог; Выпусціў слаўцо – не схопіш за кальцо; Слова, пакуль у цябе ў роце, – тваё, а як вылеціць – чужое; Кайся не кайся, выпусціў слаўцо – не вернеш; Выказанага слова за губы не вернеш; Слюны не падымеш, а слова не вернеш.*

З мэтай папярэджання негатыўнага ўздзеяння слова гаворачаму трэба ўважліва абдумваць выказванні, правесці іх фільтрацыю, вызначаючы прыдатнасць/непрыдатнасць для вымаўлення [3, с. 22]: *Спярыша падумай, а потым скажы; Стрымлівай слова, калі яно нашкодзіць можа; Не гавары іншым таго, чаго сам не хочаш пачуць; Рана загоіцца, а злое слова – ніколі; Слова – гужы, за сэрца цягнуць.*

Абдумванне слова перад прагаворваннем у парэміях становіцца падобным да працэсу жавання: *Перш чым сказаць слова, пражуй яго.*

Народная мудрасць заклікае гаворачага быць гаспадаром сваіх слоў, умець устрымлівацца ад непатрэбных выказванняў з мэтай прадухілення непрыемных вынікаў: *Будзь свайму слову гаспадар; Будзь гаспадаром свайму языку; Млын меле – мука будзе, язык меле – бяда будзе; Язык і ў бядзе, і ў дабры можа нашкодзіць.*

Неабдуманнае слова можа пашкодзіць не толькі слухачу, але і павярнуцца супраць самога гаворачага: *Сам сябе ўхаліў за язык; Невядомая дарога на канцы языка; Не ляпай пустога, бо як з цэпа сарвецца, то і галаве дастанецца.*

Прыказкі рэкамендуюць выбарча адносіцца да слоў, не распаўсюджваць непраўдзівую інфармацыю, плёткі, бо паклёп можа закрануць і самога гаворачага: *Хто гаворыць, што хоча, сам пачуе, чаго і не хоча; Гаворачы пра чужых, пачуеш і пра сваіх; Добрае скажаш – добрае пачуеш; Што язык скажа, тое вушы пачуюць; Не гавары іншым таго, чаго сам не хочаш пачуць.*

Гаворачаму пры пабудове выказванняў неабходна ўлічваць якасць інфармацыі. Парэміі заклікаюць не гаварыць таго, у праўдзівасці чаго чалавек не ўпэўнены. Адсюль яшчэ адно правіла: «Давай толькі дакладную інфармацыю, будзь шчырым у зносінах». Выказванне павінна быць змястоўным. Гаворачы павінен быць кампетэнтным, свабодна валодаць прадметам маўлення: *Не заўсёды гавары, што ведаеш, а заўсёды ведай, што гаворыш; Дзе не быў, пра тое не гавары; Ведаючы гавары, а не ведаючы маўчы.*

Шматслоўнасць лічыцца недахопам (*Нагаворыць столькі, што і ў мех не збярэш; Многа гаворана, ды мала сказана*), яна прыводзіць да пагаршэння якасці інфармацыі. Трэцяе правіла сцвярджае: «Гавары сцісла»: *Лепш недагаварыць, чым перагаварыць.* У працэсе размовы нельга вяртацца да ўжо сказанага, паўтор адных і тых жа слоў і выразаў ці надакучвае слухачу, ці прыводзіць да страты цікавасці да гутаркі. Чацвёртае правіла рэкамендуе: «Пазбягай шматразовых паўтораў»: *Пра адны дрожджы не гавораць тройчы; Адно слова сорак разоў не паўтараюць; Гутаркі – тры мяхі, а толку ні крыхі.*

Гаворачы, плануячы змест маўлення, арыентуецца на слухача, падбірае спосаб выражэння зместу, які падыходзіць да таго ці іншага выпадку. Пры размове важна не толькі ўлічваць асаблівасці субяседніка (узрост, пол, інтэлект, цікавасці, жыццёвы вопыт, асобасныя якасці і г. д.), але і неабходна ўмець прадбачыць яго магчымую рэакцыю на сказанае. Арыентацыя ў маўленчых дзеяннях на асобасныя якасці, цікавасці суразмоўцы, яго дасведчанасць пра прадмет гутаркі садзейнічае паспяховаму працяканню дыялогу: *Са ўсякім па-ўсякаму і гавары; Трэба знаць, дзе што казаць*. Пры няведанні субяседніка далейшая маўленчая камунікацыя становіцца цяжкаватай ці зусім немагчымай: *Нямы гаворыць, глухі слухае; Я яму пра абразы, а ён мне пра гарбузы; Я яму пра Фаму, а ён мне пра Ярому*.

Прыказкі сцвярджаюць карысць ад зносін з добрымі, мудрымі людзьмі і бескарыснасць, марнасць і нават шкоднасць зносін са злымі і неразумнымі: *Пагавары з разумным – розуму набярэшся, а з дурным, то згубіш тое, што маеш; З разумным разгаварыцца – што мёду напіцца; З разумным пагаварыць – розуму прыкупіць, а з дурным – і свой згубіць; З разумным пагавары – розуму набярэшся, а з дурнем – і апошні страціш*. Такім чынам, пятае правіла вучыць: «Ведай свайго субяседніка».

Любое маўленне рэалізуецца ў сваёй камунікатыўнай сітуацыі: г. зн. зносіны адбываюцца пры якіх-небудзь абставінах. Каштоўнасць сказанага слова вызначаецца дарэчнасцю, яго суаднесенасцю з часам, месцам, сітуацыяй зносін. Пры адборы маўленчых выказванняў неабходна ўлічваць гэтыя фактары, інакш яны страчваюць сэнс, выклікаюць неразуменне з боку навакольных. Маўленне, якое не адпавядае данай маўленчай сітуацыі, месцу, часу камунікатыўнага акта, можа выклікаць непараўменне і рознагалоссе паміж гаворачым і слухачом і прывесці да зрыву камунікатыўнага акта. Не да месца сказанае слова сведчыць пра камунікатыўную некампетэнтнасць чалавека. Шостае правіла паведамляе: «Гавары да месца і да часу»: *Залатыя словы і сказаны ў пару; У добры час скажы, а ў нядобры – памаўчы; Добра ў добры час сказаць, а ў дрэнны – памаўчаць; Кожнаму слову сваё месца; Не балтай наўгад, кладзі слова ў лад; Бойся Усявышняга і не гавары лішняга*.

Для паспяховай рэалізацыі сваіх камунікатыўных задач гаворачаму неабходна асвоіць сукупнасць камунікатыўных уменняў, выбіраць аптымальныя моўныя і стылістычныя сродкі, якія ўздзейнічаюць на якасць паведамлення і на ўспрыманне адрасатам інфармацыі. Такія ўласцівасці маўлення, як голас, дыкцыя, інтанацыя, перадаюць эмацыянальны стан гаворачага, яго адносіны да субяседніка і да рэчаіснасці і выступаюць у якасці інструмента пры славесным уздзеянні, перакананні слухачоў. Сёмае правіла выстаўляе патрабаванне да маўленчых паводзін: «Гавары прыгожа».

Парэміі, якія ўваходзяць у гэтую групу, змяшчаюць рэкамендацыі стылістычна-рытарычнага характару: *Хто казаў, то казаў, абы добра; Куляй пацэліш у аднаго, а трапным словам – у тысячу*. Зразумеласць, выразнасць, здольнасць слоў і выказванняў у значнай меры служаць гарантам паспяховых зносін. Выказванні павінны размяшчацца ў пэўным лагічным парадку. Беларuskія прыказкі падкрэсліваюць адсутнасць логікі: *Пачаў за ўпакой, скончыў за здароўе; Пачаў з гарлачыка, а кончыў пра бочку*. Акрамя гэтага, у беларускіх парэміях маецца некалькі выразаў, якія сцвярджаюць неабходнасць завяршэння пачатага выказвання. У іх асуджаецца недагаворанасць. Зыходзячы з гэтага, можна сфармуляваць дзвятае правіла: «Дагавары пачатае да канца»: *Гаварыць, дык дагаворваць, а не дагаворваць, дык і не гаварыць*.

Пры размове гаворачы павінен быць ўважлівым, таму што добрае, ласкавае слова чалавека натхняе, прыносіць асалоду, радасць: *Добрае слова і варожую сілу можа зламаць; Не спяшайся адказваць, спяшайся слухаць; Хто гаворыць, той сее, хто слухае – збірае; Не частуй мяне ні піўцом, ні вінцом, а прывітай мяне шчыранькім слаўцом*.

Такім чынам, у правілах маўленчых паводзін, якія прадстаўлены ў беларускай парэміялогіі, гаворачаму прадпісваюцца дзеянні ў розных маўленчых сітуацыях, якія рэгулююць маўленчыя зносіны. Пры гэтым неабходна помніць, што камунікатыўная роля абодвух удзельнікаў аднолькавая, няправільнае дзеянне любога з іх можа стаць прычынай зрыву зносін.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Гумбольдт, Вильгельм фон. Язык и философия культуры [пер. с нем.] ; сост. общ. ред. и вступ. ст. А. В. Гулыги, Г. В. Рамишвили / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.

2. Хайдеггер, М. Бытие и время [пер. с нем.] ; В.В. Бибихин. – Харьков : Фолио, 2003. — 503 с. – Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/haydegger-butie_i_vremya-81.pdf.

3. Рождественский, Ю. В. Общая филология / Ю. В. Рождественский. – М., 1996. – 326 с.

4. Рождественский, Ю. В. О правилах ведения речи по данным пословиц и поговорок / Ю. В. Рождественский // Паремнологический сборник. Пословица. Загадка. (Структура, смысл, текст). – М. : Наука, 1978. – С. 211–230.